Heemtuinen en plantengeografisch onderzoek

G. Londo
(Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum)

Een van onze pioniers op het gebied van aanleg en beheer van heemtuinen is C. Sipkes te Rockanje. De aanleg van Thijsse's Hof te Bloemendaal in 1925 was een van zijn eerste objecten. Deze tuin was een geschenk aan Jac. P. Thijsse ter gelegenheid van diens 60e verjaardag en werd ontworpen door de bekende tuin- en landschapsarchitect Leonard Springer (Gorter-ter Pelkwijk c.s., 1975). Na deze eerste heemtuin in Nederland zijn er

De Tenellaplas op Voorne, voorjaar 1985 (foto Rijksinstituut voor Natuurbeheer).

vele andere aangelegd. Een zeer fraaie is het heempark 'De Tenellaplas' op Voorne aan de binnenduinrand bij het bezoekerscentrum van de Stichting 'Het Zuidhollands Landschap'. Het park ligt vlak bij het woonhuis van Sipkes en op korte afstand van het Biologisch Station 'Weevers' Duin'. Dit park werd door Sipkes aangelegd in de jaren 1949-1950 op een plaats waar daarvoor, in 1943, een deel van het duin door de Duitsers was afgezand (Sipkes, 1982). In het vochtige duinvalleimilieu kwamen reeds diverse zeldzame soorten van nature voor, onder andere *Anagallis tenella* en *Schoenus nigricans*. Het park bestaat uit een plas van ca 0,75 ha omgeven door duin van ca 2 ha, deels zonnig, deels beschaduwd, en met veel vochtgradiënten.

Sipkes is een man met groene vingers, die er in slaagt milieus voor allerlei zeldzame soorten te scheppen, speciaal soorten van vochtige duinvalleien. Deze groene vingers houden in dat hij over een grote kennis van plantesoorten en hun milieu beschikt en die kennis in de praktijk weet toe te passen. Zijn ervaringen heeft hij in diverse artikelen (onder meer Sipkes, 1969-70a, b) en in boekvorm (Landwehr & Sipkes, 1974) vastgelegd.

Onder een *heemtuin of -park* verstaan we een tuin of park met inheemse planten en wel speciaal met soorten die in het gebied groeien waarin de tuin gelegen is. Zowel Thijsse's Hof als de Tenellaplas zijn heemtuinen die de flora van onze duinen demonstreren.

Heemtuinen kunnen in principe op twee manieren worden aangelegd en beheerd. De ene wijze is die waarbij de gewenste soorten worden aangeplant en ongewenste soorten (vooral grassen) worden weggewied. Dit soort tuinen duiden we aan met de term '*wildeplantentuin*', zoals ook de titel van het boek van Landwehr & Sipkes over dit onderwerp luidt. Het Jac. P. Thijssepark in Amstelveen, waaraan de naam van Landwehr is verbonden, is een fraai voorbeeld van deze categorie.

De andere manier is de meer natuurlijke. Daarbij worden uitgangsmilieus geschapen volgens richtlijnen ontleend aan hetgeen we tegenwoordig met natuurtechnische milieubouw of natuurbouw (Londo, 1982a) aanduiden, gevolgd door een (grotendeels) spontane vegetatieontwikkeling. Dergelijke tuinen noemen we *natuurtuinen* (Londo, 1977). Deze laatste manier vereist een gedegen ecologische kennis van de soorten en plantengemeenschappen waarvoor men het (gevarieerde) uitgangsmilieu in de tuin wil scheppen. Maar heeft men dat eenmaal goed voor elkaar, dan is het onderhoud (maaien en af en toe kappen) veel gemakkelijker en goedkoper dan dat van de wilde-plantentuin waarin altijd geplant, gezaaid en selectief gewied moet worden. Zowel Thijsse's Hof als de Tenellaplas zijn natuurtuinen in optima forma, al wordt in eerstgenoemde tuin een kleine oppervlakte (de zogenaamde demonstratiestrook) op kunstmatige wijze onderhouden; daar worden soorten gekweekt waarvoor elders in de Hof geen geschikt natuurlijk milieu aanwezig is. Op Voorne is verder nog een zeer fraaie natuurtuin aanwezig, namelijk die van C.S. Konijnendijk te Oostvoorne (evenals de Tenellaplas voor publiek te bezichtigen).

Het belang van heemtuinen voor de educatie betreffende het natuur- en milieubesef is duidelijk. Daar het in natuurtuinen soms aardig lukt geschikte milieus te creëren voor bedreigde plantesoorten hebben ze ook zeker waarde voor het natuurbehoud. Ook voor het onderzoek kunnen natuurtuinen van betekenis zijn, zowel om de ecologie van soorten als om vegetaties en aspecten betreffende natuurtechnische milieubouw te bestuderen (Londo, 1982b, c; 1985). Ten aanzien van plantengeografisch onderzoek is de beoordeling van tuinen met wilde planten eerder negatief, vooral nu er een hausse is in de toepassing van wilde planten. De vrees bestaat dat het natuurlijke verspreidingsbeeld van veel soorten door ontsnappingen uit tuinen en door bewuste uitzaai in bermen e.d. zodanig verstoord wordt dat dit onderzoek in Nederland weinig zin meer heeft. Dit bracht Mennema tot zijn artikel 'The end of plant geography in the Netherlands' (Mennema, 1984). Ook Sipkes heeft hierover geschreven (Sipkes, 1984).

Een belangrijke vraag is in hoeverre heemtuinen zelf bijdragen tot floravervalsing en hoe groot het aandeel is van bewuste uitzaai en uitplant in het buitengebied. Betreffende Voorne vermeldt Sipkes (1984) dat vanuit de Tenellaplas *Primula vulgaris, P. veris* (tijdelijk, nu weer verdwenen) en *Viscum album* in het aangrenzende duingebied terecht zijn gekomen. *Aquilegia vulgaris*, plaatselijk in Voorne's duin voorkomend, is geen ontsnapping maar is volgens Sipkes (mond. meded.) daar in de oorlogstijd door een Duitser uitgezaaid. Verder hebben zich twee exoten in het duingebied gevestigd: *Helleborus foetidus* vanuit de tuin van Sipkes (Sipkes, 1981) en *Lilium martagon* vanuit het buiten Strijpemonde (Sipkes, 1984). Van de vele inheemse soorten in de Tenellaplas die daar niet van nature voorkomen, hebben zich dus maar enkele soorten in het duingebied gevestigd.

Betreffende Thijsse's Hof in Bloemendaal heb ik zelf enkele waarnemingen gedaan. Van de vele soorten die wel in de Hof maar niet in het omringende deel van het Bloemendaalse Bos voorkomen, zijn er slechts enkele die zich daarbuiten verspreid hebben: *Lamium maculatum, Arum maculatum* en *Galium odoratum*. De laatste twee soorten kwamen in 1985 slechts vlak buiten de afrastering voor (*Galium* zeldzaam, *Arum* plaatselijk talrijk). *Lamium maculatum* had zich plaatselijk enkele tientallen meters vanaf de afrastering verspreid. Van andere soorten die in Thijsse's Hof massaal voorkomen, o.a. *Doronicum pardalianches, Geranium phaeum* en *Allium ursinum* werd buiten de afrastering niets waargenomen.

C. Sipkes in zijn heemtuin, voorjaar 1985 (foto Rijksinstituut voor Natuurbeheer).

Ook voor mijn natuurtuin in Scherpenzeel, waar ruim 400 inheemse plantesoorten voorkomen, heb ik regelmatig in mijn omgeving nagegaan of er ergens van verwildering sprake is. Dat bleek tot nog toe niet het geval te zijn. De geëutrofieerde en verruigde bermen in de nabije omgeving van mijn tuin blijken een ongeschikt milieu te zijn voor de vele soorten van schrale graslanden die in mijn tuin voorkomen. Ook de vele bosplanten in mijn tuin hebben zich tot nog toe over een periode van 20 jaar niet verspreid naar de naburige houtwal op 100 m afstand of naar de wat verder gelegen bossen.

Hetzelfde is het geval met de ecologisch en vegetatiekundig zeer gevarieerde proeftuin van het RIN op het landgoed Broekhuizen te Leersum. In de 13 jaar dat de tuin bestaat zijn er, voor zover wij hebben kunnen nagaan, geen ontsnappingen te melden naar het omringende natuurreservaat.

Dit zijn slechts enkele gevallen, waarbij wel aangetekend kan worden dat voornoemde tuinen ofwel direct aan natuurgebieden grenzen ofwel op korte afstand daarvan gelegen zijn en dus de beste mogelijkheden zouden kunnen bieden voor nieuwe vestigingen. De meeste tuinen met wilde planten bevinden zich in de stedelijke sfeer en daar zal de kans

op ontsnappingen naar het buitengebied stellig minder groot zijn. Wanneer we de hierboven vermelde ontsnapte soorten nader bezien, betreft het vooral soorten uit zogenaamde stinzenmilieus die vaak op buitenplaatsen en dergelijke verwilderd worden aangetroffen.

Bewuste uitzaai en uitplant in het buitengebied zouden wel eens een belangrijker bron van floravervalsing kunnen zijn dan de spontane ontsnappingen vanuit tuinen. Zo vindt steeds meer inzaai van bermen met soortenrijke zaadmengsels plaats. Zo lang dat in de stedelijke sfeer gebeurt (bijvoorbeeld langs de Beneluxbaan in Amstelveen), kan men daar best vrede mee hebben, maar in het buitengebied is het af te raden (zie ook Londo, 1984; Sýkora & Leopold, 1984). Er zullen echter altijd mensen blijven die soortenrijke mengsels willen uitzaaien, ook in het buitengebied. En de zadenfirma's die daaraan kunnen verdienen zullen dat niet nalaten. Toch zijn daar ook mensen werkzaam, die zich de floravervalsing terdege bewust zijn, zoals R. Leopold van kwekerij Cruydt-Hoeck in Groningen (Leopold, 1981). Voor wegbermen werd door hem onder meer (in overleg met mij) een beperkt zadenmengsel van merendeels algemene soorten samengesteld. Bij de soortenrijkere mengsels (met meer zeldzame en lokaal in Nederland voorkomende soorten) staat in de zadenlijst duidelijk vermeld dat ze uitsluitend bedoeld zijn voor gebruik in tuinen en binnen de bebouwde kom. Ook is het een verdienste van Cruydt-Hoeck dat deze zoveel mogelijk uitgaat van inheems materiaal. Het is namelijk bekend dat diverse zadenfirma's nogal eens zaad betrekken uit het buitenland, met name uit zuidelijk Frankrijk. Ik hoop dat het voorbeeld van Cruydt-Hoeck nagevolgd zal worden, hoewel dat natuurlijk ook nog geen garantie inhoudt dat zaadmengsels niet worden gebruikt in situaties waarvoor ze niet bedoeld zijn. Er zijn natuurlijk ook mensen, waarschijnlijk zelfs zeer velen, die zelf zaad in het buitenland verzamelen en dat ook wel eens in natuurgebieden uitstrooien. Zo heeft uitzaai van in Zwitserland verzameld zaad (mond. meded. medewerker Staatsbosbeheer) geleid tot vestiging van *Rhinanthus minor* in het Staatsnatuurreservaat Middenduin te Overveen nabij Haarlem.

Tot besluit kunnen we zeggen dat het op zichzelf verheugend is dat in Nederland de belangstelling voor onze wilde flora nog steeds toeneemt. Dit hangt ongetwijfeld samen met het feit dat de nivellering van het milieu en de daardoor veroorzaakte verarming van de flora in ons land snel voortschrijdt. De grotere belangstelling komt onder meer tot uiting in een toenemend gebruik van wilde planten in tuinen, parken en bermen. Ten aanzien van de aanleg en het beheer van heemparken is in Nederland veel kennis opgedaan en neemt ons land in Europa, en waarschijnlijk in de hele wereld, een leidende positie in. Als negatief neveneffect van het vele gebruik van wilde planten wordt dikwijls het gevaar van een toenemende floravervalsing genoemd. Gezien de bovengenoemde waarnemingen is echter het aantal ontsnappingen van soorten vanuit de hier besproken tuinen zeer beperkt en zouden bewuste uitzaai en uitplant in het buitengebied voor de floravervalsing wel eens een grotere rol kunnen spelen. Door betere voorlichting, ook via zadenfirma's, zou hierin verbetering gebracht kunnen worden. Laten we hopen dat de door Mennema (1984) gebruikte titel nog lang weersproken kan worden.

Literatuur

Gorter-ter Pelkwijk, A.J., Ch. Noë, W.J. Holthuizen & G. Houtman (red.), 1975. Vijftig jaar in Thijsse's Hof. Zutphen.

Landwehr, J. & C. Sipkes, 1974. Wildeplantentuinen. Amsterdam.

Leopold, R., 1981. Leven met wilde planten. De Levende Natuur 83, p. 61-72.

Londo, G., 1977. Natuurtuinen en -parken. Zutphen.

Londo, G., 1982a. Natuurbouw, een middel om meer natuur te verkrijgen. Tijdschrift Kon. Ned. Heidemij 93, p. 273-278.

Londo, G., 1982b. Kleinschalige natuurbouw proeftuin Scherpenzeel. Vegetatieontwikkelingen 1967-1976. Rapport RIN, Leersum.

Londo, G., 1982c. Kleinschalige natuurbouw proeftuin Scherpenzeel. Plantesoorten 1967-1976. Rapport RIN, Leersum.

Londo, G., 1984. Zijn uitplanten en uitzaaien zinvolle maatregelen bij het natuurbeheer? De Levende Natuur 85, p. 130-135.

Londo, G., 1985. Natuurtuinen en hun betekenis voor plantenecologie en vegetatiekunde. Vakblad voor Biologen 65 (in druk).

Mennema, J., 1984. The end of plant geography in the Netherlands. Norrlinia 2, p. 99-106.

Sipkes, C., 1969-70a. Instructieve plantsoenen, heemtuinen, planten- en vogeltuinen. Mens en natuur 20, p. 3-8.

Sipkes, C., 1969-70b. Bloemenweiden-plukweiden. Mens en natuur 20, p. 20-23.

Sipkes, C., 1981. Het stinkend nieskruid (Helleborus foetidus) in de toekomst wild in de duinen van Voorne? Natura 78, p. 274-276.

Sipkes, C., 1982. Verslag 1978-1981 heempark 'De Tenellaplas'. Rapport Stichting 'Het Zuidhollands Landschap', Rotterdam.

Sipkes, C., 1984. Heemparken en botanische collecties. Aanleiding tot areaalvervalsing? De Levende Natuur 85, p. 136-138.

Sýkora, K.V. & R. Leopold, 1984. Verspreiding van wilde planten door de mens – verrijking of vervalsing? Natuur en Techniek 52, p. 210-229.

Wildlife gardens and phytogeographical research

Mr. C. Sipkes is one of the pioneers of the so-called 'heemtuinen' or wildlife gardens. These gardens, and especially the nature gardens (i.e. habitat creation followed by a – for the greater part – spontaneous vegetation development) are important in several respects: 1. education concerning nature and environment; 2. species conservation and 3. research on the ecology of individual plant species and vegetation types and on habitat creation.

The growing interest in the wild flora and the increasing application of native species in gardening has led to a falsification of the flora in the Netherlands. As a result, the phytogeographical research is threatened. Evidence from observations in several 'garden' situations, neighbouring on more or less suitable habitats, shows that probably intentional seeding and planting in natural areas play a greater part in this flora falsification that spontaneous escapes from such gardens. Only very few species appear to have escaped. Directives should be given, e.g. through firms dealing with seed supplies, for the proper application of seed mixtures of wild species in order to prevent further flora falsification.